

Крутько Катерина,
*студентка магістратури спеціальності «Країнознавство»
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: докт.іст.наук, проф. І.І. Вовканич*

ПОШУК МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СИТУАЦІЄЮ В ЄВРОПІ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Стаття присвячена надзвичайно важливій темі кінця ХХ – початку ХХІ ст ст. – наслідкам «холодної війни» для країн Європи. Автор подає аналіз механізмів, які використовувалися для прийняття зовнішньополітичних рішень та стабілізації ситуації в країнах постсоціалістичного табору.

Ключові слова: *біполярний світ, «ядерне стримування», постсоціалістична трансформація, країни соцтабору, ідеологічне протистояння, євроатлантична інтеграція.*

У другій половині ХХ століття на міжнародну арену вийшли дві могутні держави: СРСР та США, але доволі швидко їх мирне співіснування перейшло у фазу протистояння. Воно набуло форми холодної війни, тобто тотальної глобальної конфронтації, як наслідок криз і конфліктів, що склалися на той час у світі. Тотальної – тому, що вона поширювалась на всі сфери суспільного життя: соціально-економічну, політичну, воєнну, ідеологічну, психологічну. Глобальної – тому що вона охоплювала всі регіони світу, накладаючи той чи інший відбиток на всі події міжнародного життя, торкалася всіх держав. В основі розходжень інтересів двох країн було різне розуміння підсумків Другої світової війни і перспектив розвитку світової цивілізації.

На відміну від кордонів Європейського Союзу, кордони власне Європи ще й досі залишаються невизначеними. Питання меж Європи набуло для жителів Європейського Союзу більш ніж наукової цікавості лише після розпаду табору державного соціалізму у 1989–1991 рр.

Наявність чіткої структуризації у протистоянні двох військових угруповань призвела до зменшення ролі європейської структури як чинника у визначенні регіональної стабільності; відтак остання являла собою віддзеркалення глобальної біполярності. Докорінно змінився геополітичний ландшафт Європи. Упродовж холодної війни Європа була поділена на два ідеологічно протилежні табори, військова мета яких полягала у взаємному знищенні під час конфлікту, що загрожував перерости на глобальний ядерний апокаліпсис. Європа – так, власне, означувалася Західна співдружність розвинутих держав. Нині ж саме Східна Європа й Росія мають вирішальний вплив на характер та структуру європейських справ та системи безпеки.

Падіння Берлінської стіни, що символізувало кінець «холодної війни», та розпад Радянського Союзу поклали край дихотомній структурі світу, яка підтримувала мир, або, точніше, «ядерної війни». Дві наддержави – США і СРСР та створені навколо них відповідні військово-політичні блоки НАТО і Організація Варшавського Договору (ОВД) збудували архітектуру безпеки, що базувалася на стратегії «ядерного стримування», запобігала збройному вирішенню європейських конфліктів, що знаходилися у замороженій стадії.

Локальні конфлікти між країнами НАТО і ОВД були неможливими, бо могли призвести до широкомасштабної ядерної війни, а конфлікти між державами всередині Варшавського договору стримувалися централізованою владою Москви, тоталітарними режимами, необхідністю внутрішнього (в межах організації) миру для успішного зовнішнього протистояння. Одразу після «холодної війни» Європа увійшла до смуги хитких міждержавних взаємин. Характерним в цьому сенсі є переосмислення швидких змін європейської та світової ситуації впродовж останнього десятиліття з наголосом на відповідності програм і дій реальній політиці [1, 46].

Як свідчить історія, вже на початку 60-х років США почали вбачати в європейській інтеграції процес, несумісний з трансатлантичною інтеграцією та ідеями атлантичної федерації. Фактично, підтримуючи ідею європейської інтеграції, США паралельно

намагалися проштовхнути проект атлантичної федерації. Генрі Кіссінджер зазначав у ті часи щодо Заходу: «Якщо ми швидко не зійдемося разом, то будемо дрейфувати доки несподівано не опинимося розділені». Також він вважав, що настав час «уважно вивчити можливість створення федеральних інституцій, які б охоплювали усе Північноатлантичне співтовариство» [2, 605]. Інакше економічна співпраця між Сполученими Штатами і Європою могла б перетворитись на суперництво у майбутньому. Економічна інтеграція, таким чином, мала наслідувати політичну.

На думку американського вченого К. Арчера, саме створення таких інституцій, як Організація економічної співпраці та розвитку, Європейські співтовариства, НАТО, Західноєвропейський Союз, Рада Європи та ін., сприяло виникненню «Західної Європи», яка стала противником і водночас центром тяжіння для Східної Європи. Після Другої світової війни і до розпаду системи державного соціалізму цей поділ, уособлений «залізною завісою», залишався найбільш значущим у Європі. До складу Західної Європи зі зрозумілих причин не увійшли європейська частина колишнього Радянського Союзу, Польща, Східна Німеччина, Чехословаччина, Угорщина, Югославія, Болгарія та Албанія [3, 36].

Виходячи з політичних мап Європи 1989 та 1993 року, Арчер взагалі не відніс до Європи європейські республіки колишнього Радянського Союзу у 1989 році; у 1993 році до Європи додатково увійшли Естонія, Латвія, Литва, Білорусь та Україна. Зате за межами Європи залишилися Російська Федерація і Туреччина. Такий підхід є характерним для західного типу геополітичного мислення стосовно країн колишнього соцтабору, особливо за часів «холодної війни». Центральній та Східній Європі не приділяли належної уваги, а то й взагалі оминали, не вважаючи за значущі геополітичні одиниці.

Розпад СРСР в 1991 р. і припинення біполярної конфронтації привели до того, що Організація Північноатлантичного договору – НАТО зіштовхнулася з низкою нових проблем: змінилися умови, в яких вона створювалася. Колись НАТО являла собою регіональний військово-політичний блок, частину несучої конструкції одного з полюсів біполярної системи. А процеси, що відбувалися, вимагали пристосування альянсу до нових реалій. У листопаді 1991 р. на Римському самміті країни-учасниць НАТО прийняли нову Стратегічну концепцію, у якій джерелом потенційної загрози була названа не спланована агресія зі Сходу, а нестабільність у Європі, викликана соціально-економічними проблемами, етнічними розбіжностями й територіальними суперечками.

Прийнята концепція навряд чи була повною відмовою НАТО від минулого й відправною крапкою принципово іншої політики. Скоріше, вона свідчила про те, що альянс має намір сконцентруватися на проблемах європейської безпеки й вийти за межі колишньої зони своєї відповідальності. При цьому його традиційна "антимосковська" спрямованість не відмінялася. Але сполучення наступальності й мінливості дозволяло стабілізувати характер внутрішньоблокових відносин і давало час для їхньої адаптації до нових реалій міжнародного життя.

На рубежі 80 – 90-х років країни-члени Північноатлантичного альянсу постали перед новими ризиками та джерелами небезпеки, серед яких крім традиційних загроз виникнення збройного конфлікту на терені континенту і на периферії, а також розповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї та засобів її доставки, актуалізуються такі питання, як нестабільність політичного та економічного розвитку у країнах ЦСЄ, міграційні потоки, екологічні негаразди, міжнародна організована злочинність, тероризм тощо. Усе це викликало необхідність внутрішньої адаптації до нових умов, пошуку шляхів вирішення складних та багатовекторних проблем безпеки як у самій Європі, так і на теренах сусідніх регіонів [4, 38].

З огляду на зміни в світі, розпад ОВД та СРСР виникла необхідність реагування, що знайшло відображення у Декларації Римської сесії Ради НАТО 1991 р., яка сформулювала нову стратегічну концепцію Альянсу, що передбачала активізацію ролі НАТО у врегулюванні конфліктів не лише в Європі, а й за її межами в разі загрози безпеці континенту, формування власне європейської системи безпеки та оборони (ЄСБО) в межах Альянсу, створення Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) з метою

налагодження взаємин з країнами ЦСЄ. Концепція наголошувала, що політика безпеки базується на трьох елементах, які доповнюють один одного:

- діалог і співробітництво як між усіма країнами континенту, так і в межах трансатлантичних та західноєвропейських інституцій (НАТО, НБСЄ, ЗЄС, ЄС, Ради Європи та ін.);
- підтримання колективної оборонної спроможності;
- військовий вимір, який залишався невід'ємним для досягнення цих цілей [5, 81].

Утім, реалізація Концепції призвела до кризової ситуації у середині 90-х років: окреслилася суперечливість підходів країн-членів до формування ЄСБО; діяльність РПАС не відповідала очікуванням країн ЦСЄ, неузгодженою була політика Альянсу щодо конфлікту в Югославії.

Розвиток доктринальних поглядів НАТО на характер майбутніх війн і систему безпеки можна простежити на прикладі еволюції стратегічної концепції блоку. Отже, в основі коаліційних концепцій 1991 й 1999 років лежить так звана «стратегія гнучкого реагування», що передбачає ведення загальної ядерної й обмеженої війн. Обмежена війна тут розглядається як щабель переростання будь-яких воєнних дій у загальну ядерну війну.

Порівняльна оцінка основних положень концепцій НАТО 1991 й 1999 років показує, що між ними немає істотних, принципових розбіжностей. У той же час, простеживши наявні розходження, можна зрозуміти стратегічні цілі НАТО й розкрити спрямованість практичних дій Альянсу в найближчі 10 – 15 років.

Головним завданням НАТО в 1991 році було забезпечення основи для безпеки в Європі шляхом розвитку демократичних систем і вирішення спірних питань мирними засобами, а в 1999 році – те ж саме, але вже в розширеному Євроатлантичному регіоні.

Джерелами погроз в 1991 році були невизначеність і ризики, здатні призвести до виникнення кризових ситуацій різного характеру, що зачіпають інтереси Альянсу; наявність потужних ядерних сил за межами зони відповідальності НАТО; поширення зброї масового знищення і засобів її доставки, технологій подвійного призначення; міжнародний тероризм, порушення потоків життєво важливих ресурсів. У 1999 році до них додалися такі джерела погроз, як різке загострення внутрішньополітичної обстановки в державах внаслідок провалу соціально-економічних реформ, дезінтеграція окремих країн, поправання прав людини, порушення функціонування телекомунікаційних й інформаційних систем, неконтрольована міграція населення.

Після закінчення "холодної війни" основною проблемою для НАТО стала відсутність бачення подальшої ролі Альянсу. Однак на той час Альянс був найбільш ефективним механізмом європейського залучення США. Процес формування нових напрямів розвитку НАТО підштовхнули як посилення патронажу Німеччини над Центральною та Східною Європою, особливо країнами Вишеградської групи й формування незалежного від НАТО Єврокорпусу, так і неспроможність ООН, ОБСЄ і ЄС зупинити війну на Балканах.

У січні 1994 року на Брюсельському самміті НАТО була підтверджена відкритість Альянсу для членства інших європейських держав, які спроможні втілювати в життя принципи Вашингтонського договору і робити свій внесок у безпеку північноатлантичного регіону. Для запобігання деградації Альянсу в умовах відсутності масштабної зовнішньої загрози й незалежної від США оборонної інтеграції європейських країн було задіяно кілька механізмів: Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили (БООТС), Партнерство заради миру (ПЗМ) і розширення НАТО (спочатку на рівні принципової можливості) [6, 3].

Протягом 1995 року тривав процес вивчення всіх аспектів майбутнього розширення, в результаті було розроблено «Дослідження з питань розширення НАТО», яке у вересні 1995 року було передане зацікавленим країнам-партнерам і оприлюднене. Таким чином була сформована основна мета подальшого розширення – вдосконалення безпеки і поширення стабільності в євроатлантичному регіоні. У дослідженні робиться висновок, що розширення Альянсу не тільки сприятиме зміцненню стабільності та безпеки країн євроатлантичного регіону, але сприятиме демократичним реформам, встановленню цивільного та демократичного контролю над збройними силами; стимулюватиме поширення стилю і

навичок співпраці, консультацій та досягнення консенсусу, які характерні для відносин між членами Альянсу, та допомагатиме розвитку добросусідських відносин; збільшить прозорість оборонного планування та військових бюджетів, тим самим зміцнюючи довіру між державами, а також підтримає тенденцію до інтеграції та співпраці в Європі [7, 54].

Більше того, зміцниться здатність Альянсу робити свій внесок у європейську та світову безпеку і підтримувати миротворчу діяльність ООН та ОБСЄ, а також посиляться і розшириться трансатлантичне партнерство. На Мадридському самміті в липні 1997 року, в кінці складного процесу обговорення та інтенсивного індивідуального діалогу із зацікавленими країнами-партнерами, глави держав та урядів членів Альянсу запросили Польщу, Угорщину та Чеську Республіку розпочати переговори про вступ до НАТО. Це запрошення дало початок так званій першій «хвилі» розширення НАТО після закінчення «холодної війни». Розширення блоку в 1991 році не згадувалося, а в концепції 1999 року вже підкреслюється, що «НАТО залишається відкритою організацією для вступу нових членів, прийом яких буде здійснюватися в тому випадку, якщо такий крок буде відповідати політичним і стратегічним інтересам країн-учасниць».

Сформована міжнародна ситуація в Європі дозволила союзникам прийняти у квітні 1999 р. нову доктрину НАТО, зробивши новий крок до трансформації союзу. У ній заявлялося: «Заснований на загальних цінностях демократії, прав людини й верховенства закону, альянс прагне ...забезпечити справедливий і міцний мир у Європі. ...Досягнення цієї мети може бути поставлене під загрозу кризою й конфліктом, що зачіпає безпеку євроатлантичної зони. Отже, альянс повинен не тільки забезпечувати захист своїх членів, але й робити внесок у забезпечення миру й стабільності в цьому регіоні» [8, 183].

Важливі зміни геополітичної ситуації Східної Європи вимагають від Заходу створення серйозної стратегії, яка сприятиме інтеграції Східної Європи до західної співдружності націй. Ця стратегія має сприяти створенню в країнах Східної Європи інститутів демократії, системи вільного ринку, а також розвитку регіональної безпеки та стабільності. Останнє має важливе значення як ключ до вирішення інших питань. Таким чином, найпершим завданням для загальноєвропейської демократичної зони миру має бути поширення західноєвропейської системи безпеки на Східну Європу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. П.О.Демчук – К.: «ППП», 2004. – 264 с.
2. Киссинджер Г. Дипломатия. Г. Киссинджер – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
3. Храбан І. США, НАТО і безпека Європи // Політика і час. І. Храбан – 2006. – № 7-8. – С. 35 – 40.
4. Палій О. Європейська система безпеки не буває без НАТО // Політика і час. О. Палій – 2007. – № 2. – С. 37 – 39.
5. Довідник НАТО. – Брюссель, 2006. – 384 с.
6. Гарден Т. Перестраивая отношения // NATO review. Т. Гарден. – 2003. – № 2. – С. 1–4.
7. Іжнін І. Особливості міжнародних конфліктів 90-х рр. ХХ ст. // Людина і політика. І. Іжнін. – 2004. – № 3. – С. 52 – 57.
8. Шевцов А. Особливості воєнно-політичних відносин США і НАТО з Росією: в контексті можливих альтернатив для України // Стратегічні пріоритети / А. Шевцов. – 2006. – № 1. – С. 175 – 184.

Krut'ko Catheryna. SEARCH MECHANISMS OF MANAGEMENT SITUATION IN EUROPE AFTER "THE COLD WAR"

The article is devoted to the very important topic of late XX - early XXI century. - Effects of «cold war» for Europe. The author analyzes the mechanisms used for making foreign policy decisions and stabilize the situation in the post-socialist camp.

Keywords: *bipolar world, «nuclear deterrence» post-socialist transformation of the country bloc, ideological confrontation, Euro-Atlantic integration, NATO.*